

Fe'ese'esea'iga i aiga ma nuu o Samoa – aafiaga o le tōfa i Tuana'i ma Saanapu*

Tu'u'u Ieti Taule'alo[†]

O le tamā o lo'u tamā o Taule'alo Lesā, e sau mai Saanapu. Usu Taule'alo ia Uluolefā Su'eleata le afafine o Luafatāsaga Misi i Tuana'i, faaee le gafa e matua le teine o Giga, faasolo mai ai lea o tama o Luafatasāga Misi, sosoo lo'u tamā o Ietitaia sa faife'au ae laititi Luafatāsaga Su'e. O lo'u piitaga lea i o'u aiga o Lesā i Saanapu ma Luafatāsaga i Tuana'i ona o lo'u tamā. Oo mai ua ou matua ua ou aafia foi i le faafoeina ma le tausiga o o'u aiga i nei afioaga.

Ua ou tusia lenei pepa e faamatala ai fe'ese'esea'iga o loo vevesi tele ai o'u aiga i Tuana'i ma Saanapu i le taimi nei i le vā ma isi aiga, ma ua oo ina aafia ai ma le nuu atoa. E foliga mai ua faaogaina e nisi le pule mamalu a Alii ma Faipule e una'ia ai mataupu tau tagata taitoatasi, ae ua afaina ai le to'afilemū ma le nofo lelei o aiga ma nuu atoa. O loo vaava'ai i mafua'aga faavae o nei fe'ese'esea'iga ma le aafiaga o Alii ma Faipule o nuu taitasi. Ua faamatala ai foi ma metotia e ono fofō ai ma faafō'ia nei faafitāuli i le lumana'i.

Fe'ese'esea'iga i Tuana'i

O le tausaga e 1994, na malilie ai lo'u aiga, Sa Luafatāsaga, i Tuana'i e tofia Manumaleuga Logologo (tino o a'u) ma Taitu'ave Maanaima (le isi tino o lo'u aiga) la te umia le suafa Luafatāsaga e tausia lo'u aiga; ave ai loa faasalalau i le Savali. Peitai sa tetee iai nisi o le matou nuu, sa latou faatutū mai isi sui e toalua e faasuafa. Na taufai faaulu matou talosaga i lalo o le Tulafono o Fanua ma Suafa 1981, e lagolago ai le mau a le vaega lava latou. O Setema 1995 na suesueina ai lenei mataupu e le Faamasinoga, ma faamaonia ai o le pule o le suafa Luafatāsaga ua iai lo'u aiga; faamaonia foi ma le tofia o Logologo ma Maanaima la te umia le suafa Luafatāsaga. Na toe apili le faaiuga e itū na malolo, ma o Me 2002 na fofoga ai le Faamasinoga Apili talosaga mo se faatagaga e toe iloilo ai lea faaiuga; o le faaiuga na teena se faatagaga e toe iloilo.

Na fuafua loa e lo'u aiga e faatino matou nofo i le faaiuga o Ianuari 1996, ae te'i ua maluu faafuase'i Logologo iā Tesema ona toe sui lea o le tonu e faataunuu na o le nofo a Maanaima ae faataatia le nofo a lo'u tino se i toe filifili suli. Peita'i sa maitauina le amata faavevesi e itū na faia'ina o mataupu e aafia ai lo'u aiga, ma latou taulāmua e tetee i tulaga e aafia ai lo'u aiga i le va ma le nuu. E lē i manana'o le toatele o le nuu e 'auai i le saofa'i a Maanaima, peita'i na toe masuiga mālie lea tulaga ma usu ai le nuu i lea aso e ui e lē o se aso fiafia e pei ona masani ai saofa'i faaSamoa. I le fonotaga a le nuu na sosoo ai ina ua a'e atu iai Luafatāsaga Maanaima, e lē i faigofie foi aua sa lē i lagolagoina e nisi le iai o Luafatāsaga i le fonu a le nuu. Peita'i na toe teuteu lea tulaga ma faatasi atu ai loa Luafatāsaga i le fonu a le nuu.

O le amataga o Ianuari 1998 na fuafua ai e faatino la'u nofo i le suafa Luafatāsaga ina ua lagolagoina a'u e le matou tino ou te sui iā Logologo. Peitai na 'au'autasi le matou nuu e lē usu i la'u saofa'i; e ui sa fainuu uma le Sa'o ma isi matai o lo'u aiga, toe saunoa le Alii Matua o le nuu e usu le nuu. Sa tau māua se finagalo o le nuu e lē auai i sa'u saofa'i vaganā ai ua toe

---

* Family and village conflicts in Samoa – Implications for governance at Tuana'i and Saanapu

[†] Dr. Taule'alo o le Pulesili o le Matagaluega o Puna'oa Faanatura ma le Siosiomaga

faalelei lo'u aiga potopoto. Peita'i o le faaiuga o le 1995, na faamaonia ai e le Faamasinoga le Aiga Potopoto o Luafatāsaga - na o laina e lua o lo'u aiga e aofia ai - ae lē lavea ai se tasi o i latou sa talosaga tetee. Ma o nei sulī o le Aiga Potopoto o Luafatāsaga sa latou lagolagoina uma le tofia o 'au.

Na faataunuu pea la'u nofo e pei ona fuafua ae sa solitū le nuu e lē i 'auai. Sa faatino la'u saofa'i faatasi ma isi nofo i suafa tulafale, o pitovao o Luafatāsaga. E lē i saunia e le Pulenuu matou pepa saofa'i e pei ona manaomia i le Tulafono ae sa faatumu i le Ofisa i Mulinuu ma faasalalau ai i le Savali. E uma le taimi faatapulaa e tolu masina o faasalalaua, ua faalavelave Alii ma Faipule i matou saofa'i uma sa faia. O le mafuaaga autū o le latou faalavelave, ona e lē i usu le nuu.

Sa toe saunia talosaga a lo'u aiga e faasaga i le taofiga o matou nofo. Ma o Tesema 1999 na fofoga ai e le Faamasinoga le mataupu e uiga i suafa tulafale o lo'u aiga; o le faaiuga na soloia uma ia nofo, ma o loo apili le faaiuga e lo'u aiga. A'o Iulai 2000 na fofoga ai e le Faamasinoga le faalavelave i la'u nofo; o le faaiuga na faamaonia lo'u matai, ma o loo apili e le nuu lea faaiuga. I le faamaonia o la'u nofo na talitonu le Faamasinoga sa usita'ia tulaga uma o loo manaomia e le Tulafono e uiga i le tofia tatau o a'u e ave ma matai.

O le aso lava na lau ai le faaiuga ua faamaonia lo'u matai, na tū ai le tootoo o le nuu iā Luafatāsaga Maanaima e faate'a ma le nuu; o le mafuaaga ua ia faatāsina Alii ma Faipule i luma o le Faamasinoga. Sa ou mafaufau e ave se talosaga i le Faamasinoga e tetee i le faate'aga o Luafatāsaga Maanaima i lalo o le Tulafono o Fono a Nuū 1990 aua e leai se amioga matuiā na faia e Luafatāsaga Maanaima ua faate'a ai fua ma le nuu. Peita'i sa toe faataatia lea tulaga ona ua vevesi tele le mataupu, ma atili ai le aliali faalaua'itele o mea lava e patino i le matou nuu. E oo mai lava i le faai'uga o le 2003 o loo faate'a pea lo'u aiga.

Talu mai le faate'aga o Luafatāsaga Maanaima sa faatū ai loa ma le matou pitonuu e aofia ai matai o lo'u aiga ma isi aiga na faate'a muamua. Sa faia a matou fonu i aso Toonai mulimuli o masina ta'itasi; sa faatino ai foi ma le nofo i le suafa Saena i le matou faiganuu, ma ua uma ona resitara. Sa matou taumafai malosi e fesoota'i ma le nuu tele e toe faalelei le nuu atoa; peita'i e oo mai lava iā Novema 2003 o loo malepe pea le nuu.

I le tula'i mai o fe'ese'esea'iga i le vā o lo'u aiga ma isi aiga ma aafia ai ma le nuu, na mautinoa ai e lē o se mataupu fou a'o se tulaga ua leva ona tupu mai. O le tausaga e 1947 na faamasino ai lo'u aiga ma aiga o i latou na matou faamasino i le 1995; o le faaiuga na mālo lo'u aiga ma faamaonia ai le tofia o Luafatāsaga Misi le uso o lo'u tamā ma Luafatāsaga Fina'i o le tino o Luafatāsaga Maanaima. Oo mai i le tausaga e 1952 toe faamasino ai foi lo'u aiga ma nisi o aiga lava nei; o le faaiuga na mālo lo'u aiga ma faamaonia ai le tofia o le uso laititi o lo'u tamā o Luafatāsaga Su'e. I lona aotelega lautele o se mataupu ua ova i le 50 tausaga o fesoua'ina ai finagalo o nisi na matou faamasino i le 1995, e pei ona aafia ai foi o latou mātua ua maliliu. O lona uiga e iai nisi na soifua mai lava o faafeagai pea ma lenei mataupu e uiga i le pule o le suafa Luafatāsaga. Ua ilitata ma afaina loto o itū na malolo ona ua faatolu ona taumafai mai ae lē manuia a latou talosaga e ui sa pa'i suafa nisi o latou mātua.

Fe'ese'esea'iga i Saanapu

I le amataga o le tausaga e 2000 na taumafai ai le aiga o Lesu e fausia faamalosi le malumalu o le Ekalesia Metotisi i Sataoa i se vaega o le fanua o Tufu o lo'u aiga o Lesā i Saanapu. E mai iā Me 2000 ua faaulu le talosaga a Tuigamala - e tuaoi i sasa'e ma Lesu - ina ia taofia le galuega o le falesa sa faia i lona fanua. A'o Oketopa 2000 na faaulu ai le talosaga a lo'u aiga e taofia le falesa ua faia i le matou fanua; ae faaulu le talosaga a Lesu ia Novema 2000 ia

faamaonia o lona lava fanua o loo faia ai le falesa. Na faaulu foi le talosaga a Alii ma Faipule o Saanapu e lagolago ai le fanua o Lesā 'ae le aofia ai tua'oi o Saanapu ma Sataoa.

E taunuu mai i le amataga o le tausaga 2001 ua aafia nuu o Sataoa ma Saanapu i le mataupu o le fanua o loo fai ai le falesa – i se latou fonotaga tuufaatasi i le faaiuga o Ianuari na latou lagolagoina ai le faaauau o le galuega o le falesa. O Mati 2001 na fofogaina ai e le Faamasinoaga le mataupu o le fanua o le falesa. Na toe tatala le latou talosaga a Alii ma Faipule faatauanau ai e tatala uma ma isi talosaga. Peita'i e lē i tatalaina le talosaga a lo'u aiga, e lē i tatalaina foi le talosaga a Tuigamala. Na toe tolopo taualumaga o le Faamasinog ae oo i le fono a Saanapu i le amataga o Aperila 2001, ua faate'a lo'u aiga ma le aiga o Tuigamala mai le faigānuu.

Na teena e lo'u aiga le faasalaga a le nuu e faate'a matou aua e leai se matou agasala. Ona faaulu lea o le matou talosaga i le amataga o Me 2001 i lalo o le Tulafono o Fono a Nu'u e faasaga i Alii na Faipule o Saanapu, e leai se mafua'aga tataua na faate'a ai fua matou. Sa fofogaina lena mataupu i luma o le Faamasinoga iā Me 2002; o le faaiuga e lē i teena pe faamaonia le faate'aga o lo'u aiga ae taatia mai e toe iloilo iai Alii ma Faipule. E oo mai lava i le faaiuga o le 2003 o faaauau pea le faate'aga o lo'u aiga.

O le amataga foi o Ianuari 2001 na faataunuu ai nofo a lo'u aiga i Saanapu e aofia ai ma ni igoa fou faatoā faatino. E ui ina sa uia tulaga uma e tusa ai ma Tulafono ae uma ona faatino nofo ae fiu e talosaga le Pulenuu e saunia pepa saofai. Mulimuli ane sa faia na o pepa saofai'i o isi nofo fou a'o isi e oo mai lava i le faaiuga o le 2003 e lē i faia. O nofo fou na faia pepa saofai ma faasalalau e leai se faalavelave na tetee iai i totonu o le tolu masina faatapulaa, ona resitara loa lea i le Tusi e Faamau ai Matai. Ae oo mai iā Novema 2001 ua toe soloia i le pule a le Resitara o Fanua ma Suafa. E faapenā foi ma nofo fou e lē i faia pepa saofai'i, na soloia uma i le pule a le Resitara.

O le amataga o Aperila 2002 na faaulu ai talosaga a lo'u aiga e tetee i poloaiga a le Resitara na toe soloia ai matou matai sa resitara ma matai e le i saunia pepa saofai'i, ma o loo faatali le taimi e suesueina ai. A'o le faaiuga o Iuni 2003 na fofoga ai e le Faamasinoga le mataupu i le fanua sa tū ai le falesa Metotisi, ae oo mai i le faaiuga o 2003 e lē i maua se faaiuga. E lē gata la i le faate'a o lo'u aiga, ae sa soloia matou matai ona o le talosaga a Alii ma Faipule, toe fausia faamalosi ma le falesa i le matou fanua i le pule a le nuu.

I le talafaasolopito o le faafitauli sa feagai ma lo'u aiga i Saanapu, ua mautinoa ai o se mataupu foi ua leva ona tupu. O le tausaga e 1948 faataga ai Lesu e le uso o le tamā o lo'u tamā, Lesā Samuelu, e nofo i le vaega o le matou fanua sa finau ai. Oo mai i le tausaga e 1953 ua faatū ai e Lesu le lotu Metotisi a'o le 1956 na faasalalau ai e Lesu lana pule faamau i le fasi fanua lava lea. Ona faasolo mai ai lea o finauga ma le vevesi e tau mai i le 1965 sa fausia ai le falesa muamua, toe amata le vevesi i le 2000 ina ua tuu i lalo le falesa tuai ae fausia le falesa fou.

Aafiaga o le puleaga o nuu

E tele ni itū tāua ua alia'i mai i tala ua tāua i luga, ua maitauina foi le tulaga tutusa o mea na tutupu e ui o le suafa sa aafia i Tuana'i ao le fanua i Saanapu. Muamua, o ni mataupu ua leva ona finau ai – amata Tuana'i i le 1947 ae amata Saanapu i le 1953. Lua, o mataupu na amata i finauga o o'u aiga ma isi aiga ae i'u ina faifai tetele ua lavea ai ma Alii ma Faipule, oo ai lava ina matou faamasino ma le nuu. Tolu, faate'a o'u aiga faapea ua lē usitaia le finagalo o nuu.

Ma le fa, taofia isi suafa matai o o'u aiga e ui ua mae'a ona usitaia tulaga uma e tusa ai ma le Tulafono.

I fe'ese'esea'iga uma e lua, sa lagolagoina e Alii ma Faipule le talitonuga o isi itū ae teena mau a o'u aiga. Sa manino lelei e lē i tūto'atasi le finagalo o nuu ina ia tausia le nofo filemū o tagata uma, ma faatino le pule malosia a Alii ma Faipule e faamata'u ai o'u aiga ia usita'ia le fīngalo o nuu, ae tuu le mea na talitonu iai matou e ana nei measina. E lē gata i le faate'a ma le faigānuu a'o le lē usu i saofa'i, taofia o matai ma le faatūgaina o o'u aiga i tulaga tau faamasinoga. O ia tulaga uma sa tele taimi ma tupe a o'u aiga na alu ai. Peita'i na faaoga e Alii ma Faipule tupe faitele a nuu e tapena ai faamasinoga ma o'u aiga e lagolago ai isi itū. A'o se tulaga sa sili ona faigatā o le faamāmāsagia lea o 'ou aiga i le va ma nuu, itumalo ma le atunuu atoa, na aafia uma ai matai, fafine, taulele'a e oo lava i le fanau laiti.

O se tasi vaega matuiā sa feagai ma o'u aiga, o le leai o nisi metotia e ese mai i le Faamasinoga ma le finagalo o le nuu e mafai ai ona fofō ma teuteu nei fe'ese'eseaiga. Afai e 'au'aufaatasi Alii ma Faipule e faamalosi lona finagalo, e le mafai e se aiga se toatasi ona tetee iai. O lona uiga a faate'a se aiga se iloga foi ua finagalo le nuu e faaa'e ona mafai lea ona toe fainuu. E moni o loo iai le Tulafono o Fono a Nuū e mafai ona faaulu ai ni talosaga tetee i se faasalaga, ae foliga mai i le matou faaiuga i Saanapu ma isi faaiuga faapea, o loo taumafai pea le Faamasinoga e amanaia le puleaga a Alii ma Faipule.

Manatu faai'u

I le tulaga faalaua'itele o tala i Tuanai ma Saanapu e foliga mai o fe'ese'esea'iga o aiga ma nuu, e iai ona tala'aga faasolopito ma o ni mataupu ua leva e lē fo'ia pe teuteu aloa'ia. O lona uiga e toatele nisi e soifua mai lava na o le vevesi lo latou silafia i mataupu faapea, ma alu ai le tele o taimi ma le malosia ae leai ni taimi e fuafua ai ma faatupula'ia manatu lelei e atina'e ai aiga ma nuu. Ou te talitonu e lē gafatia na o faaiuga a le Faamasinoga ona fofō tumau faafitauli tau fanua ma suafa Samoa; ae tatau ona iai ni faiga faavae e faaauau ai pea feutana'iga i le va o aiga ma nuu ina ia malamalama lelei itu uma i le mafuaaga o faaiuga. O lea tulaga e aofia ai ma ni faiga e soalaupule ai ma faamanino le tele o mataupu i lalo o le taitaiga a i latou ua iai tomai faapitoa e faafae ni feutana'iga, ma ia lē foliga o se finauga ae ia pei o ni faaleleiga.

Ina ia faaititia le faaogaina e nisi o le Faamasinoga e faafaigatā ma faatuai ai ona faatino le amiotonu i mataupu a aiga, e tatau ona iai ni faiga maoti e taofia ai talosaga e leai ni faavae maumaututū. O lona uiga ia mafai ona vave su'esu'e mataupu e faaulu mai i le Faamasinoga ina ia teena talosaga ua uma ona faia iai faaiuga poo itū e leai ni faia talafeagai ma se mataupu. E moni e taua le aiā tatau a soo se tagata e tetee ai i mataupu ae a faafefea le aiā tatau a i latou e patino tonu iai sea mataupu e puipuia ai mai le soona faatautala e isi e aunoa ma ni mafuaaga tatau.

O le puleaga a Alii ma Faipule o le fatu o le olaga faaSamoa, e faalagolago iai le soifua manuia o aiga ma nuu. Ma e pei foi o isi faigāfilifiliga ua tele suiga ua feagai ai ae maise silafia lautele ma manatu fou e foliga e faatautee i faiga tuai. E tāua le mafai e Alii ma Faipule ona silafia le uiga tonu o le pule ua latou umia, ia faia ma le amiotonu ma le alofa ae lē faaitu'au. O lona uiga e tatau ona iai ni avanoa e faaleleia ma faamalosi ai tiute ma matafaioi o vaega taitasi o nuu ae maise ai lava matai o loo taiulu i le pulea o aiga ma nuu. Afai e laugatasia tagata uma i le amiotonu o faaiuga ma tonu a matai o tausia nuu ona mafai lea ona puipuia lelei ma faasao measina a aiga taitasi. O le a faigofie ai fo'i ona talia ma lagolago e tupulaga fai mai le ta'ita'iga a Alii ma Faipule e pei ona soifua mai ai Samoa.

E tele foi se sao o le puleaga a Alii ma Faipule i le atina'e gafataulimaina o oloa faanatura ma le siosiomaga o nuu ma le atunuu atoa, latou te lagolagoina ai polokalame a le Mālo faapea taumafaiga 'ese'ese e una'ia ai le vaaia lelei ma le faaaogaina tatau o aseta faitete o le siosiomaga. Ona e sili atu i le valusefulu pasene o eleele o Samoa o fanua faaleaganuu e pulea e aiga ma nuu, o lona uiga o le tele o oloa faanatura e maua i nei fanua o loo i lalo o le puleaga a Alii ma Faipule. Ae afai e tele taimi poo tupe e faaalu ona o fe'ese'esea'iga faifai pea, ona matuā faigata lea ona maua ni avanoa e fuafua ai ma faufau galuega mo le lelei lautele o nuu. E lē mafai foi ona faatupula'ia le loto faatasi ma le felagolagoma'i e atina'e ai le manuia lautele o aiga ma tagata taitoatasi.